

Refleksije

Ob petnajsti obletnici

Dne 11. t. m. je minilo petnajst let, kar je umrl slovenskemu narodu njegov največji prozaik Ivan Cankar. Umrl je v zenitu svojih umskih in duševnih sil, še ne triinštiridesetleten mož. Telesno pa je bil izmučen in utrujen, izérpan in ubit človek. V dobrih dvajsetih letih je dal svojemu ljudstvu preko trideset knjig, tako svojevrstnih in pomembnih, kakršnih dotlej še ni bilo čitati v slovenskem jeziku. Vendar pa ga ni ubilo samo delo. Ubilo ga je predvsem življenje — ali bolje: slovensko življenje in njega posebnost — slovenska družba. V tej družbi ali vsaj v vladajočih plasteh te družbe Ivan Cankar seveda ni užival posebnega ugleda in veljave. Ta družba, ki jo je Cankar vrhu vsega še z njemu lastno drznostjo in pogumom tako kruto smešil, bičal in napadal, ga je mrzela že zategadelj, ker je bila legitimna potomka Bleiweisa in njegove družbe. Ta družba vidi pri nas že od pamtiveka v človeku, ki se ukvarja z nekimi nekoristnimi stvarmi v življenju kakor je na primer umetnost ali pa celo pisateljevanje, brezdelneža, pijanca, razvratneža in sploh delomrznega postopača. Zato je seveda tudi Cankarja proglašala za pijanca, faliranega študenta, eksaltiranca, ki sicer ni brez nadarjenosti, a je v bistvu nihilist. Živeti v zatohlem vzdušju, ki ga vetri in zrači taka omejena družba, je notranje snažnemu in kulturnemu človeku seveda nad vse trpko in bridko. Prej ali slej bo spregledal: in fuga salus — in se ji umaknil. Ivan Cankar pa je bil resoluten človek in se je zato tudi resolutno umaknil.

Kdor ga je videl in občeval ž njim zadnje čase pred njegovo smrtjo, je presenečen opazal, kako je ta živi, ostri in živahni duh postajal vse umirjenejši, tišji in blažji. Še je bil živ in gibek, duhovit in ostro zbadljiv v manjšem krogu, v večji, glasnejši družbi pa je iznenada utihnil. In čim glasnejša je postajala družba okrog njega, tem tišji je bil on. S kazalcem na ustih je obsedel, umolknil, se zagledal predse in kakor utonil vase. Počasi, neopazno se je umikal in nena doma ga ni bilo več v družbi. In sredi najglasnejših, najburnejših dni — v decembru leta osemnajstega —, ko so vse ljubljanske ulice kar bobnele od samega navdušenja, se je umaknil tej družbi za zmerom. In ta slovenska družba si je ostala zvesta še po njegovi smrti. Ker ni bil po svojem socialnem položaju kak deželni ali državni pisar, kak advokat, nikaar šele kak občinski odbornik in mestni svetovalec ali pa celo kaka res „vodilna“ in „ugledna“ osebnost v narodu, ta družba ni dopustila, da bi se slovenska prestolica ob smrti največjega slovenskega pisatelja vsaj v zunanji znak svojega žalovanja odela v črne zastave. No, pogreb pa je bil drugačen. Pogreb je od zmeraj slovenska parada. Tam si videl zbrano res vso gospodo: pravo gospodo v ponošenih in obrabljenih suknjah, pa tudi vso jaro gospodo z visokimi črnimi štulami na glavah.

No, nam danes ob tej obletnici ne gre za te zunanje očitke in rekriminacije. Gre nam za resnejše in bridkejše stvari. Kajti družba je družba. V vseh izprijenih, nezdravih in neprečiščениh dobah si polaste vodstva kakega naroda ljudje in družba, ki bi po svojih umskih, dušnih, pa pogosto tudi moralnih kakovostih morala v normalnih in zdravih časih stati pri vodstvu naroda pravzaprav kje na tretjem ali četrtem podrejenem mestu. Elita naroda, pravi in legitimni njegovi zastopniki žive navadno v takih časih nepoznani, izrinjeni, neupoštevani. Njih glas ali ni še segel do osrčja njih ljudstva, da bi spregledalo, ali pa niso smeli govoriti, kakor jim je veleval njih notranji ukaz. Tako je bilo včeraj in je danes.

Nikdar pa ni ta vladajoča družba v takih časih dejanska besednica in resnična duhovna voditeljica svojega naroda, marveč je samo vnanja fikcija, ki na zunaj „reprezentira“ neki narod, dokler ima kaj moči v rokah, idejno pa hodi in se razvija ta narod po svoji poti. Smer mu dajejo zmerom samo resnični tvorci, ne reprezentanti: politični in gospodarski misleci, kulturni ustvarjalci, socialni borci. Edino odločilna v narodu je elita.

Tako je bilo tudi v Cankarjevi dobi. Vodilna družbena plast je bila tipično konservativna in politično ozkosrčna ter reakcionarno in nesodobno naprednjaška. Smelemu, pogumnemu, širokemu, svobodnjaškemu, res kulturnemu duhu v nji ni bilo mesta. Moral je stati izven nje. In res je stala vsa prava in smerodavna elita tistih dni izven te družbe. Vprašanje pa je, kakšna je bila ta elita, katere eden najvažnejših, da, osrednjih duhov je bil nedvomno Ivan Cankar sam, zlasti kakšna je bila v odnosu s tako imenovano elito današnjih dni. Ne, Ivan Cankar po svoji naravi in svojem notranjem ustroju ni bil „reprezentant“, ni bil rojen „voditelj“, organizator in ljudski tribun. Bil pa je neizmerno več. Bil je osebno st. samonikel in samsvoj duh, nepodkopen in nepristranski, kritičen in pogumen, dragocena človečnost pristno slovenske krvi. Obdarjen s temi lastnostmi, je bil s svojo žgočo družbeno kritiko, s čistostjo, nekompromisnostjo in neustrašenostjo svoje osebnosti, s svojim samoumevnim, kulturnim in svetskim slovenstvom, s svojo visoko moralno človečnostjo in končno s svojim dragocenim umetniškim tvorstvom ne zunanji, pač pa eden najvažnejših in najbistvenejših dejanskih regulatorjev slovenskega javnega življenja tistih dni. Pomen, ki ga je izžarevala njegova osebnost, sicer ni segal toliko v vodilne družbene plasti, ker so te plasti že po svoji naravi manj občutljive in bolj tope in smatrajo po navadi vodstvo kakega naroda ne za neko visoko in moralno zadevo, temveč za praktično delo v najširšem pomenu te besede, kolikor v tenko plast tedanje elite in pa v doraščajočo mladino. Pomen Cankarjeve borbene, etične, avtoritativne osebnosti je bil viden in opazen torej predvsem v teh dveh plasteh; iz njiju pa je prehajal posredno tudi v vse družbene plasti onih dni. In res vidimo, da je bilo vzlic vsemu slovensko javno — ne samo kulturno — življenje tedanjih dni neprijetno višje, notranje čistejše in prirodnejše, moralno neoporečnejše in kvalitetno pomembnejše, kakor pa — recimo — dandanes... Pravo in bistveno merilo vsaj relativno vrednejše in delno čistejše tedanje družbe pa je bila tedanja res svetska, res slovenska in hkrati na evropskem nivoju stoječa slovenska elita in predvsem njen osrednji člen, Ivan Cankar s svojo kritično in tvorno osebnostjo.

Po njegovi smrti doživlja slovensko javno življenje vpad za vpadom. Res je, da je postalo to življenje širše in bogatejše ter bolj razgibano v vseh panogah — v kulturi, gospodarstvu, morda celo v politiki — pa to je samo zunanji videz. V bistvu teži današnje javno življenje v razkroj. Ne da bi hotel peti slavo preteklim časom, se mi zdi tipična za vse današnje slovensko javno življenje današnja Ljubljana. To mesto se danes vzlic strahotni in nezaslišani socialni bedi, ki vlada v njegovem podzemlju, z mrzlično parvenijsko častihlepnostjo na zunaj lišpa in lepša, modernizira, evropeizira in mondenizira. Čim bolj pa se baha in lišpa na zunaj, tembolj postaja notranje ubožno, prazno in plitko. Dokaz za to je hiranje, životarjenje in propadanje slovenskih javnih ustanov kakor so gledališče, univerza, galerija itd., pomanjkanje vsake pozitivne zasebne akcije, osebnega mecenstva ter tistih res kulturnih in res patricijskih družin, ki so odlikovale nekdanje „kranjsko“ deželno stolno mesto. Vse slovensko javno življenje je danes našemljeno s tem parvenijskim zunanjim bahaštvom. Vse to življenje teži v ekstenzivnost: v širino, namestu v globino. Razširja se in razteka, razblinja in razkraja.

Gospodar časa je videz. Navidezno bogastvo, navidezna zmožnost, navidezna poštenost. Pod tem navideznim bleskom se v mestu spretno krijejo najraznovrstnejše izprijenosti in razblodnosti, na deželi pa, kjer utriplje življenje še prvobitnejše in animalsko, se razgalja ta videz s strašno zapovrstnostjo najodurnejših nečloveških zločinov. Tako živimo danes sredi popolnega moralnega razkroja.

Kaj je vzrok temu? Lahkoumen in maloumen človek se hitro potolaži: vojna in njene posledice. Toda vojno in njene posledice imajo tudi drugi narodi. Ampak zdravi in moralno odporni narodi, v katerih vodi in dirigira javno življenje njih duševna elita, so se že začeli osvешčati in prepuščati vodstvo svoje usode tej eliti in njenim najvrednejšim besednikom in tvorcem. Pri nas pa kakor da danes te elite ni. Če pa je in kolikor je je, kakor da nima besede. A če že končno ima besedo, kakor da ne sme govoriti in delati tako, kot bi bilo neobhodno potrebno za današnji usodni čas. V tem je tragika. Največja tragika pa je to, da ta slovenska elita, kolikor je je, nima v svoji sredi moža takega kova, kakor je bil pokojni Ivan Cankar: jasnega in smelega, poštenega in doslednega, borbenega in kritičnega, predvsem pa živo tvornega duha. Ivan Cankar je današnji vladajoči družbi, kakor ta sama cinično in bedasto izjavlja — nesodoben. Toda boriti se za tako „nesodobnost“, za njene trajne človeške in tvorčevske vrline, je ena izmed prvih dolžnosti današnje slovenske elite.

Ko smo pred petnajstimi leti spremili pokojnega pisatelja na njegovi zadnji poti in vsaj slutnjema čutili tegobe in težke borbe slovenskega naroda v prihodnosti, smo se zavedali v sebi, da spremljamo k zadnjemu počitku moža, ki ga bo v slovenski javnosti le težko in bogvekdaj nadomestiti. Vedeli smo, da bo ostala za njim v slovenskem javnem življenju na najusodnejšem narodnem razpotju globoka vrzel in velika praznina. Toda motili smo se. Danes, po petnajstih letih se s preživo bridkostjo zavedamo, da je bila prezgodnja smrt tega moža za slovensko povojno javno življenje katastrofalnega in zlosumnega pomena. Za njim ni ostala samo vrzel in velika praznina. Njegova smrt je zasekala v slovensko življenje rano, ki še danes krvavi in ki še davno ne bo zaceljena.

Fran Albrecht.

Kritika

Bogomir Magajna*

Bogomir Magajna je v sedanji slovenski književnosti dokaj pogosto imenovano ime. Pravljica, ki jo je letos izdala Mladinska matica, je že četrta njegova knjiga na našem leposlovnem trgu. „Sodobnost“ doslej še ni imela priložnosti razpravljati o vrednosti njegovega pisateljstva, zato je treba pri tej — četudi morda najneznatnejši njegovi knjižici podati kritiko vsega njegovega v knjigah dostopnega dela, kajti Magajna je sodoben pisatelj.

* Primorske novele. Mohorjeva knjižnica 33. Založila Družba sv. Mohorja 1950. (Str. 128.)

Gornje mesto. Povest iz zagrebškega življenja. Mohorjeva knjižnica 48. Založila Družba sv. Mohorja 1952. (Str. 270.)

Bratje in sestre. Novele in črtice. Mohorjeva knjižnica 51. Založila Družba sv. Mohorja 1952. (Str. 184.)

Brkonja Čeljustnik. Pravljica. Ilustriral Božidar Jakac. Knjižnica Mladinske matice 23. Založila Mladinska matica v Ljubljani 1953. (Str. 64.)